

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМЕКОНОМІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИECONOMIC AND INSTITUTIONAL PRECONDITIONS FOR THE ECONOMIC
SECURITY OF DEFENSE INDUSTRY ENTERPRISES OF UKRAINE

Стаття присвячена розв'язанню актуальної проблеми визначення інституційних та економічних передумов забезпечення економічної безпеки підприємств оборонної промисловості України. Зроблено висновок, що форми впливу інституційного середовища на економічну безпеку підприємств оборонної промисловості зумовлюють залежність складності системи економічної безпеки підприємств від сприятливості такого середовища. Характер впливу інституційного середовища не єдина детермінанта, що визначає особливості побудови системи економічної безпеки підприємств, її функції, властивості, режим функціонування та дію механізму функціонування системи. Але серед усіх детермінант характер впливу інституційного середовища слід визнати найважливішою детермінантою, оскільки саме вона значною мірою визначає особливості такої діяльності підприємств ОПК як забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, інституційне середовище, підприємств оборонної промисловості, інституція, передумови, інституційні передумови.

Стаття посвящена решению актуальной проблемы определения институциональных и экономических предпосылок обеспечения экономической безопасности предприятий оборонной промышленности Украины. Сделан вывод, что формы влияния институциональной среды на экономическую безопасность предприятий оборонной промышленности обуславливают зависимость сложности системы экономической безопасности предприятий от благоприятности такой среды. Характер влияния институциональной среды не единственная детерминанта, что определяет

особенности построения системы экономической безопасности предприятий, ее функции, свойства, режим функционирования и действие механизма функционирования системы. Но среди всех детерминант характер влияния институциональной среды следует признать важнейшей детерминантой, поскольку именно она в значительной степени определяет особенности такой деятельности предприятий ОПК как обеспечение экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, институциональная среда, предприятия оборонной промышленности, институт, предпосылки, институциональные предпосылки.

The article is devoted to solving the urgent problem of defining the institutional and economic prerequisites for the economic security of defense industry enterprises of Ukraine. It is concluded that the shape of the influence of the institutional environment on the economic security of defense industry enterprises determine the dependence of the complexity of the system of economic security of enterprises from the ease of this environment. The nature of the influence of the institutional environment is not the only determinant that defines the characteristics of a system of economic security of enterprises, its functions, properties, mode of functioning and action mechanism of functioning of the system. But among all the determinants of the nature of the influence of the institutional environment should recognize the critical determinant, since it largely determines the characteristics of such activities of defense enterprises in ensuring economic security.

Key words: economic security, institutional environment, enterprises of the defense industry, Institute, background, institutional background.

УДК.338.5:658

Аванесова Н.Е.к.е.н., доцент,
професор кафедри фінансів та кредиту
Харківський національний університет
будівництва та архітектури

Постановка проблеми. У структурі національної економіки України в умовах зовнішньої військової агресії основну доміанту розвитку мають підприємства оборонно-промислового комплексу. У даний час можна виділити дві точки зору на оборонний потенціал України та роль підприємств ОПК в ньому. Згідно з першою, оборонна промисловість України не конкурентоздатна, бо є сировинною та дуже енергозалежною. Конкурентоздатність такої промисловості можливо досягти лише шляхом повної перебудови її структури з акцентом на високотехнологічні галузі. Інша полярна точка зору розглядає

існуючі промислові структури ОПК як «становий хребет» забезпечення національної безпеки країни і орієнтується на «державне управління в надзвичайних ситуаціях», до яких можна віднести становище в держави в період зовнішньої військової агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теорія інституціоналізму набула висвітлення у роботах класиків економічної думки Л. Девіса, Д. Норта, О. Вільмсона, Дж. Кемпбелла, Т. Парноса та ін. Їх дослідження присвячено обґрунтуванню трактувань основних понять означеної теорії, їх еволюції та функціонування інституційного середовища.

Постановка завдання. Визначення впливу інституційного середовища на забезпечення економічної безпеки підприємств оборонної промисловості України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головний комплекс проблем і основні причини поточного неблагополуччя багатьох підприємств ОПК криються як у структурних, так й у тимчасових фінансово-економічних та кон'юнктурних чинниках (рис. 1). Усі ці чинники мають інституційний характер, тобто спричинені наявною нормативно-регулюючою системою та інститутами впливу на діяльність великих промислових підприємств.

Як можна побачити з рис. 1, причини таких інституційних загроз криються як у внутрішньому середовищі підприємств ОПК, так й у сформованому полі дій зовнішнього середовища. Тому одним із завдань забезпечення економічної безпеки підприємств оборонної промисловості має стати трансформування внутрішньої системи господарювання до наявного зовнішнього інституційного середовища з метою адекватної та вчасної реакції на соціально-економічні виклики.

Результативність системи економічної безпеки підприємств ОПК дуже великою мірою залежить від ефективності інституційної бази суспільства – сукупності економічних, політичних і соціальних інституцій. Інституційні передумови створюють умови для руху інформації (нормативної, неофіційної), формування корпоративної культури підприємства, а у сфері економічної безпеки – формування інформаційної бази для розроблення та прийняття управлінських рішень щодо безпекозабезпечувальної діяльності підприємства. Інституційні передумови функціонування системи економічної безпеки підприємств оборонної промисловості дозволяють налагодити взаємозв'язок

підприємства із зовнішнім середовищем, що має велике значення, адже більшість загроз, на попередження реалізації яких спрямована безпекозабезпечувальна діяльність підприємства, які також є причиною виникнення внутрішніх загроз, надходять саме із зовнішнього середовища. Тому дослідження сутності інституційних передумов є вкрай важливим для функціонування системи економічної безпеки підприємств оборонної промисловості.

Передумови функціонування системи економічної безпеки підприємств ОПК слід розглядати як умови, сукупність і взаємний вплив яких визначає поточний і майбутній стан зовнішнього та внутрішнього середовища його діяльності. Такі передумови є численними, але головна роль серед них належить базовим передумовам, без наявності яких неможливо не лише забезпечити функціонування системи економічної безпеки підприємств оборонної промисловості, а й створити систему економічної безпеки [3].

До базових передумов створення та функціонування системи економічної безпеки підприємств ОПК належать теоретичні, інституційні, інформаційні, кадрові та фінансові. Серед базових передумов створення та функціонування системи економічної безпеки підприємств оборонної промисловості визначальна роль належить інституційним. Саме інституційні передумови відіграють вирішальну роль у формуванні системи економічної безпеки підприємств ОПК, оскільки вони охоплюють взаємодію підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища. Адже система економічної безпеки підприємств оборонної промисловості функціонує не ізольовано, а в певному середовищі. Тому важливо, як суб'єкти зовнішнього середовища будуть реагувати на виконання цієї системою свого призначення – забезпечення

Рис. 1. Інституційні загрози функціонування підприємств оборонно-промислового комплексу України

перебування підприємства у безпечному стані. Тому форми і способи виконання системою економічної безпеки підприємств ОПК своїх функцій за одних інституційних передумов не обов'язково будуть доцільними за інших передумов.

Інституційні передумови визначають сприятливість інституційного середовища діяльності підприємства, створюють підґрунтя налагодження його взаємозв'язків із суб'єктами зовнішнього середовища, визначають складність системи економічної безпеки підприємства. Вплив інституційного середовища на систему економічної безпеки підприємства є не відчутним, але дуже інтенсивним [1].

Вплив інституційного середовища на функціонування системи економічної безпеки підприємств оборонної промисловості показаний на рис. 2.

Розкриваючи вплив інституційного середовища на створення та функціонування системи економічної безпеки підприємств ОПК, слід зазначити таке:

- по-перше, інституційне середовище підприємств ОПК визначає необхідний рівень трансакційних витрат. Розвинене інституційне середовище сприяє, якщо й не мінімізації трансакційних витрат, то принаймні усталеності їх величини, дозволяє збільшити міру їх прогнозованості. І навпаки, нерозвинене інституційне середовище призводить до зростання трансакційних витрат як ціни взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища;

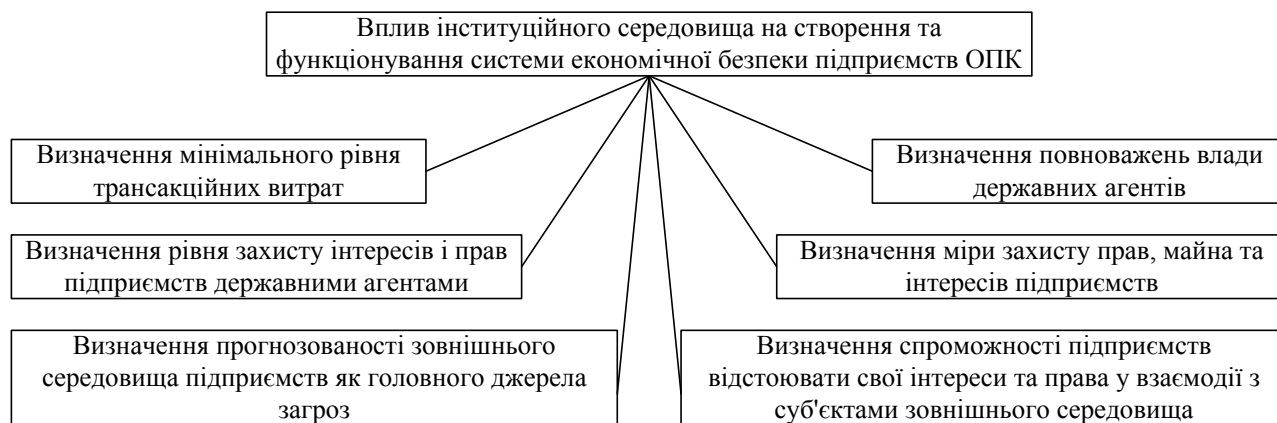
- по-друге, інституційне середовище прямо визначає рівень захисту інтересів і прав підприємства державними агентами: у розвиненому інституційному середовищі передбачається, що існує сукупність державних агентів, які займаються регулюванням відносин учасників ринку.

Отже, розвинене інституційне середовище містить сукупність державних структур, які можуть стати на захист інтересів підприємств оборонної промисловості у разі їх порушення.

Прикладом таких державних структур можуть бути антимонопольний комітет (вживає заходи у разі порушень умов конкуренції як умови діяльності підприємства), правоохоронні органи (вживають заходи у разі порушень прав власності), комітет із захисту прав споживачів (вживає заходи, якщо права підприємства як споживача були порушені), органи судової влади (вирішують спірні питання щодо інтересів та прав підприємства) тощо [2]. Отже, за умови розвиненого інституційного середовища підприємства ОПК економлять кошти та зусилля, звертаючись до відповідних державних органів, які можуть захистити їх інтереси, якщо виникають певні загрози. Якщо інституційне середовище нерозвинене, то підприємства вимушені самостійно захищати свої інтереси та права, що зумовлює необхідність створення складної системи економічної безпеки підприємств та її функціонування у посиленому режимі.

Інституційне середовище не лише визначає можливість захисту інтересів і прав підприємств оборонної промисловості за рахунок дій спеціалізованих органів державної влади, але й безпосередньо визначає владні повноваження державних агентів, які можна використовувати як на захист інтересів і прав підприємства, так і на їхне пригнічення та недотримання. Крім владних повноважень державних агентів, інституційне середовище визначальною мірою визначає спроможність підприємства відстоювати свої інтереси та права у взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища і, зокрема, з державними агентами, наприклад, шляхом подання апеляцій, судових позовів, залучення уваги населення та територіальної громади тощо. Адже державні агенти можуть не лише виконувати поставлені перед ними завдання, які передбачені відповідними нормативними актами, але й прагнути досягнення своїх цілей, створювати корупційні ситуації за рахунок опортунізму тощо [4].

Отже, інституційне середовище має надавати підприємствам оборонної промисловості можли-

Рис. 2. Вплив інституційного середовища на функціонування системи економічної безпеки підприємств ОПК

вість законним шляхом відстоювати свої інтереси та права у співпраці із суб'єктами зовнішнього середовища, у тому числі з органами державної влади для забезпечення балансу інтересів підприємства та суб'єктів зовнішнього середовища, що входить до функцій механізму функціонування системи економічної безпеки підприємства. У разі відсутності такої можливості складно забезпечити економічну безпеку підприємств ОПК.

Незалежно від виду елементів захисту прав, майна та інтересів підприємств ОПК у складі механізму функціонування системи економічної безпеки важливо, щоб такі елементи діяли. Відповідно, їхня наявність, доступність і дієвість є важливою умовою економічної безпеки підприємств оборонної промисловості. Наявність або відсутність таких елементів механізму функціонування системи економічної безпеки, їх якість і доступність є інструментом впливу інституційного середовища на діяльність підприємства, що є важливою детермінантою складності системи економічної безпеки підприємств та режиму її функціонування.

Наявне інституційне середовище впливає й на передбачуваність, прогнозованість зовнішнього середовища діяльності підприємств оборонної промисловості. Для стабільної діяльності підприємств та його розвитку бажано своєчасно запобігати загрозам його економічній безпеці, а для цього потрібні якнайповніші знання майбутнього стану зовнішнього середовища діяльності підприємств ОПК. Передбачуваність, прогнозованість зовнішнього середовища є головною умовою результативності майже всіх видів управлінської діяльності підприємств, а не лише результативного функціонування системи економічної безпеки. Так, передбачуваність, прогнозованість зовнішнього середовища є одним із постулатів стратегічного управління підприємствами: на основі прогнозованого стану зовнішнього середовища підприємств визначається бажаний їх стан та способи його досягнення. Прозоре стабільне інституційне середовище підприємств оборонної промисловості дозволяє надійно (безумовно, з певними варіантами) прогнозувати стан зовнішнього середовища підприємств та сформувати можливі сценарії їх діяльності. Кількість і надійність сценаріїв функціонування системи економічної безпеки підприємств ОПК прямо залежить від міри прогнозованості зовнішнього середовища. Це наочно демонструє динамічна модель сценарію Х. Гешки та Р. Хаммера [6], відповідно до якої з поточного моменту часу можна виокремити сукупність можливих сценаріїв функціонування підприємства. Кількість таких сценаріїв і їх змістовий розбіг залежить від періоду часу (чим більший період часу, тим більше кількість сценаріїв) та наявності

подій-збудників (чим їх більше, тим вони є менш передбачуваними, тим більша кількість сценаріїв). За певних умов (зокрема, за умови низької прогнозованості зовнішнього середовища та значного періоду часу) кількість сценаріїв стає настільки великою, що вони втрачають сенс як інструмент управління.

Таким чином, прозоре, зрозуміле всім учасникам економічних відносин інституційне середовище забезпечує високу прогнозованість стану зовнішнього середовища діяльності підприємств оборонної промисловості, а тому й передбачуваність їх майбутніх станів за рахунок актуалізації попередньо розроблених сценаріїв діяльності, зокрема, щодо забезпечення економічної безпеки підприємств ОПК. Зворотна залежність теж справедлива: непрозоре інституційне середовище не дозволяє прогнозувати стан зовнішнього середовища підприємств і зумовлює невизначеність у функціонуванні їх системи економічної безпеки та її уразливість.

Висновки з проведеного дослідження. Очевидно, що зазначені форми впливу інституційного середовища на економічну безпеку підприємств оборонної промисловості зумовлюють залежність складності системи економічної безпеки підприємств від сприятливості такого середовища. Чим сприятливішим для підприємств є інституційне середовище, тим простішою є їх система економічної безпеки, оскільки значну частину функцій системи на себе братиме суб'єкти інституційного середовища, зокрема суб'єкти державної влади, а кількість загроз економічній безпеці підприємств буде більш передбачуваною. Зворотна залежність теж справедлива: чим менш прозорим і зрозумілим є інституційне середовище, тим складнішою є система економічної безпеки підприємств оборонної промисловості завдяки суттєвому збільшенню обсягу її функцій і заходів з безпосереднього захисту відповідних об'єктів підприємств.

Отже, щоб забезпечити економічну безпеку підприємств оборонної промисловості, необхідно в процесі побудови системи економічної безпеки підприємств враховувати характер впливу інституційного середовища та її складність. Характер впливу інституційного середовища не єдина детермінанта, що визначає особливості побудови системи економічної безпеки підприємств, її функції, властивості, режим функціонування та дію механізму функціонування системи. Але серед усіх детермінант характер впливу інституційного середовища слід визнати найважливішою детермінантою, оскільки саме вона значною мірою визначає особливості такої діяльності підприємств ОПК як забезпечення економічної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фуруботн Э.Г. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Э.Г. Фуруботн, Р. Рихтер; пер. с англ. под ред. В.С. Кат'кало, Н.П. Дроздовой. – СПб.: Издательский дом СПбГУ, 2005. – 702 с.
2. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / О.И. Уильямсон; науч. ред. и вступ. статья В.С. Кат'кало. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.
3. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навчальний посібник / За ред. проф. З. Ватаманюка. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 287 с.
4. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика: монографія / За ред. проф. З. Ватаманюка. – Львів: Новий Світ – 2000, 2005. – 312 с.
5. Davis L. Institutional Change and American Economic Growth / L. Davis, D. North. – Cambridge, 1971. – P. 6.
6. Geschka H., Hammer R. Die Szenario-Technik in der strategischen Unternehmensplanung // Hahn D., Taylor B. (Hrsg.) Strategische Unternehmensplanung. Heidelberg, 1992. – P. 311-336.

REFERENCES:

1. Furubotn E.H. Ynstytuti y ekonomycheskaya teoriya: Dostyzenyya novoy ynstytutsional'noy ekonomycheskoy teoryy / E.H. Furubotn, R. Rykhter; per. s anhl. pod red. V.S. Kat'kalo, N.P. Drozdovoy. – SPb.: Yzdatel'skiy dom SPbHU, 2005. – 702 s.
2. Uyl'yamson O.Y. Ekonomycheskiye ynstytuti kapytalyzma. Fyrmi, rinky, «otnoshencheskaya» kontraktatsyya / O.Y. Uyl'yamson; nauch. red. y vstup. stat'ya V.S. Kat'kalo. – SPb.: Lenyzdat, 1996. – 702 s.
3. Instytutsional'na ekonomika. Nova instytutsional'na ekonomichna teoriya: navchal'nyy posibnyk / Za red. prof. Z. Vatamanyuka. – K.: Tsentri uchbovoy literatury, 2007. – 287 s.
4. Instytutsiyni zasady formuvannya ekonomichnoyi systemy Ukrayiny: teoriya i praktyka: monohrafiya / Za red. prof. Z. Vatamanyuka. – L'viv: Novyy Svit – 2000, 2005. – 312 s.
5. Davis L. Institutional Change and American Economic Growth / L. Davis, D. North. – Cambridge, 1971. – P. 6.
6. Geschka H., Hammer R. Die Szenario-Technik in der strategischen Unternehmensplanung // Hahn D., Taylor B. (Hrsg.) Strategische Unternehmensplanung. Heidelberg, 1992. – R. 311-336.